

Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ.
ΕΠΙΠΕΔΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΤΑΞΗΣ

Ντίνα Βαϊού, * Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος **

Εισαγωγή

Οι πολιτικές και οικονομικές ανατροπές και αναδιαρθρώσεις στην πρώτη ΕΣΣΔ και την Ανατολική Ευρώπη, η εντεινόμενη οικονομική παγκοσμιοποίηση, οι πολεμικές συγκρούσεις και οι εμφύλιοι πόλεμοι σε πολλές περιοχές του πλανήτη, το ζήτημα της τρομοκρατίας και ο κυρίαρχος λόγος περί «παγκόσμιας ισλαμικής συνωμοσίας» που το συνοδεύει, είναι μερικά από τα φαινόμενα που εντείνουν τις μαζικές μεταναστευτικές ροές μετά το 1989, αλλά και διαφοροποιούν τα χαρακτηριστικά τους. Στο πλαίσιο αυτό, γίνονται όλο και πιο ασαφή τα όρια μεταξύ παραγόντων «απώθησης και έλξης» μεταναστών, μεταξύ χωρών «αποστολής», «διέλευσης» και «υποδοχής», κρατικών και υπερεθνικών πολιτικών. Ταυτόχρονα, αναδύονται νέα δεδομένα, όπως η αυτόνομη μετακίνηση γυναικών και η δύναμη των κυκλωμάτων εμπορίας ανθρώπων ή η μαζικότητα και ποικιλομορφία των μετακινήσεων, που διαμορφώνουν ένα δυναμικό πεδίο σχέσεων καθώς και την ανάγκη για νέα εργαλεία προσέγγισης των φαινομένων.

Σε αυτό το μεταβαλλόμενο πεδίο έρευνας των πρόσφατων μεταναστευτικών κινήσεων εντάσσονται και τα κείμενα που περιλαμβάνονται στο αφιέρωμα αυτό, τα οποία παρουσιάστηκαν σε μια πρώτη μορφή σε δύο συνέδρια. Το πρώτο πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 2005, με γενικό τίτλο *Γεωγραφίες της μητρόπολης. Όψεις του φαινομένου στον ελληνικό χώρο* (διοργάνωση με αφορμή τα 10 τεύχη του περιοδικού *Γεωγραφίες*). Το δεύτερο πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα ένα χρόνο μετά, τον Οκτώβριο του 2006, με τίτλο *Μετανάστες και ανθρώπινη ασφάλεια στη Νοτιοανατολική Ευρώπη*.¹ Τα κείμενα που προέρχονται από το πρώτο συνέδριο αναδεικνύουν τη σημασία του χώρου, και ειδικότερα του αστικού χώρου, στις προσεγγίσεις της μετανάστευσης. Η θεματική του δεύτερου συνεδρίου, πέρα από το ότι εγείρει ορισμένα σοβαρά ζητήματα σε σχέση με τη θέση του μεταναστευτικού φαινομένου, αποτελεί μια αναδυόμενη πτυχή της συζήτησης, κυρίως σε σχέση με τα προβλήματα που αφορούν στην υποδοχή των μεταναστών στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες. Πιο συγκεκριμένα, η προσέγγιση της μετανάστευσης ως ζητήματος ανθρώπινης ασφάλειας έχει σημαντικές επιπτώσεις στη συζήτηση για την ένταξη και/ή ενσωμάτωση των μεταναστών ως ισότιμων μελών στις κοινωνίες υποδοχής.

Με δεδομένη την πιο πάνω «προέλευση», η αρχική εστίαση των άρθρων ήταν, ως ένα βαθμό, διαφορετική. Εντέλει όμως αναδύονται ορισμένοι άξονες προβληματισμού που διαπερνούν μεταξύ άλλων και τα κείμενα αυτά, καθώς διαμορφώνουν τους διαφορετικούς τους προσανατολισμούς.

1. Από το πρώτο συνέδριο το περιοδικό έχει ήδη δημοσιεύσει άλλη ενότητα κειμένων γύρω από την περιαιστικότητα στη Θεσσαλονίκη (*Γεωγραφίες*, τ. 12, επιμ. Μ. Μυρίδης). Από το δεύτερο συνέδριο, που διοργανώθηκε στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ (Πυθαγόρας), επιλέχθηκαν τρία κείμενα για να δημοσιευτούν στο παρόν ειδικό τεύχος. Παρ' όλα αυτά σχεδιάζεται η ξεχωριστή έκδοση των πρακτικών της εν λόγω επιστημονικής συνάντησης περί το τέλος του 2007.

* Καθηγήτρια, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, ΕΜΠ, e-mail: divaiou@central.ntua.gr.

** Επίκ. καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, e-mail: apospapa@hua.gr.

1. Η πολιτικοποίηση της μετανάστευσης και η αναγωγή της σε ζήτημα ανθρώπινης ασφάλειας

Με την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και το τέλος του ψυχρού πολέμου πολλοί θεώρησαν ότι ο έλεγχος των μεταναστευτικών ροών δεν ήταν πλέον αναγκαίος και ότι η ελεύθερη μετακίνηση ανθρώπων θα κυριαρχούσε παράλληλα με την ανεμπόδιστη μετακίνηση των εμπορευμάτων και του κεφαλαίου. Παρ' όλα αυτά, στο σύνολο σχεδόν του ανεπτυγμένου κόσμου εντάθηκε ο έλεγχος των μεταναστευτικών εισροών εξαιτίας του ενδιαφέροντος για την ασφάλεια, που οφείλεται στα πρόσφατα τρομοκρατικά χτυπήματα, καθώς επίσης και στην ανησυχία για τη διεύρυνση των μεταναστευτικών κυμάτων (Cohen 2006).

Είναι αλήθεια ότι όλες οι χώρες της Ευρώπης δεν έχουν την ίδια εμπειρία στο φαινόμενο της μετανάστευσης. Η εισροή μεταναστών αποτελεί ένα νέο ζήτημα για τις χώρες της Ανατολικής, Κεντρικής και Νότιας Ευρώπης, οι οποίες μάλιστα έχουν μειωμένη ικανότητα ρύθμισης των ροών αυτών. Το γεγονός ότι οι χώρες αυτές συνορεύουν με χώρες αποστολής μεταναστών αυξάνει τις μεταναστευτικές πιέσεις. Παράλληλα, η πολιτική συνεργασίας για τα μεταναστευτικά ζητήματα στην Ευρωπαϊκή Ένωση όπως και η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ωθούν στην τήρηση ενιαίου πλαισίου όσον αφορά στη ρύθμιση των μεταναστευτικών εισροών. Οι παλαιότερες χώρες υποδοχής μεταναστών «εξάγουν» τις σχετικές πολιτικές και τις πρακτικές τους στις νέες. Για παράδειγμα, οι μεταναστευτικές πολιτικές των χωρών της Νότιας Ευρώπης έχουν ξεκάθαρα διαμορφωθεί και τροποποιηθεί βάσει των σχετικών κοινοτικών κατευθύνσεων, ενώ οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έπρεπε να τηρήσουν κατά γράμμα τις προϋποθέσεις των *acquis communautaires* για τη μετανάστευση, το άσυλο και την εσωτερική ασφάλεια προκειμένου να γίνουν δεκτές στην Ε.Ε. (Geddes 2003).

Το ζήτημα της μετανάστευσης πολιτικοποιήθηκε εντός της Ε.Ε., τόσο σε εθνικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Η τάση, ήδη από τη δεκαετία του 1970, προς περιορισμό των μεταναστευτικών ροών συνοδεύτηκε από αύξηση των μεταναστευτικών ροών και οδήγησε στην κατηγοριοποίηση των μεταναστών είτε στην ομάδα των ανεπιθύμητων είτε σε αυτή των παράνομων. Έκτοτε, η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική είναι δέσμια μιας μόνιμης αντίφασης σε σχέση με την πρόσληψη, την αξιολόγηση και τη ρύθμιση του μεταναστευτικού φαινομένου. Από τη μια πλευρά, υπάρχει μια συνεχιζόμενη ζήτηση για ξένα εργατικά χέρια από ορισμένους οικονομικούς τομείς, καθώς επίσης και μια καλά θεμελιωμένη άτυπη αγορά εργασίας που προσφέρει το πλαίσιο για την απασχόληση των παράνομων μεταναστών, ενώ από την άλλη πλευρά καλά κρατεί η εντεινόμενη συζήτηση για τους εσωτερικούς ελέγχους και τη ρυθμιστική ικανότητα των κρατών να διαχειριστούν και/ή να περιορίσουν τις μεταναστευτικές ροές.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 εισάγεται η οπτική της έλλειψης ασφάλειας στο πεδίο των διεθνών σχέσεων. Όμως στη δεκαετία του 1990 αρθρώνεται από το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Development Programme) η ευρύτερη έννοια της *ανθρώπινης ασφάλειας* (human security), που αναφέρεται σε πιθανές τρωτότητες και δυνητικούς κινδύνους που απειλούν τους πληθυσμούς. Οι νέες απειλές περιλαμβάνουν διασυνοριακές προκλήσεις, όπως παράνομη διέλευση ατόμων, περιβαλλοντική υποβάθμιση, μαζικές μεταναστευτικές ροές, δίκτυα λαθρεμπορίας και διακίνησης ναρκωτικών, παράνομη διακίνηση ανθρώπων και διεθνή τρομοκρατία. Στο

πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, το πεδίο της εσωτερικής ασφάλειας είναι ιδιαίτερα κρίσιμο, καθώς συνδέει με αποτελεσματικό τρόπο –από την πλευρά της κρατικής εξουσίας– τα ζητήματα του ελέγχου των συνόρων, της τρομοκρατίας, των ναρκωτικών, του οργανωμένου εγκλήματος, της μετανάστευσης και των αιτούντων άσυλο.

Η προσέγγιση της ανθρώπινης ασφάλειας είναι ατομοκεντρική, γεγονός που επιτρέπει να εστιάσει κανείς όχι στις διαδικασίες που βρίσκονται πίσω από τους κινδύνους και τις απειλές, αλλά στις καταστάσεις που δημιουργούνται ως αποτέλεσμα των φαινομένων που εξετάζει. Η μετανάστευση μετατρέπεται σε απειλή και συνδέεται με πολυάριθμους κινδύνους για την εσωτερική ασφάλεια των χωρών υποδοχής και/ή για την ασφάλεια του παγκόσμιου καπιταλιστικού οικοδομήματος.² Παράλληλα, η προσέγγιση της μετανάστευσης ως απειλής επιτρέπει την ανάδειξη των επιπέδων σύγκρουσης που υφίστανται στις κοινωνίες υποδοχής (βλέπε *Sirkeci).³

Παρά τη σοβαρή κριτική που έχει ασκηθεί στην προσέγγιση της μετανάστευσης ως ζητήματος ανθρώπινης ασφάλειας (Ibrahim 2005, Huysmans 2006) για τη νέα μορφή πολιτισμικής διάκρισης και φυλετισμού που εισάγει, είναι αναγκαίο να αντιμετωπιστεί ως ένας λόγος (discourse) που ενοποιεί και ολοκληρώνει διαφορετικά τμήματα της πολιτικής, της πρακτικής και της ερμηνείας του μεταναστευτικού φαινομένου την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Πάντως η θεώρηση της μετανάστευσης ως συμβόλου όλων των κινδύνων που αντιμετωπίζει ένα έθνος-κράτος (όπως π.χ. διάβρωση της εθνικής του ταυτότητας, αύξηση της εγκληματικότητας και προβλήματα στην απασχόληση) ενδυναμώνεται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και την κρατική πολιτική, που θεωρείται περίπου υποχρεωμένη να αντιμετωπίσει αυτούς τους κινδύνους (Buonfino 2004).

Η μελέτη της μετανάστευσης ως ζητήματος ανθρώπινης ασφάλειας περιλαμβάνει κάπως περισσότερα από το να αναλύσει κανείς σε ποιο βαθμό η μετανάστευση αποτελεί μια πραγματική απειλή ή απλώς το να θεωρήσει ότι ο φόβος από τη μετανάστευση συνδέεται με κάποιες λαθεμένες αντιλήψεις της πραγματικότητας (Huysmans 2006). Η ενσωμάτωση της μετανάστευσης και του ασύλου στην πολιτική της ανασφάλειας αποτελεί πιθανότατα μια νέα διάσταση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης όπου αλληλεπιδρούν διαφορετικά οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα. Έτσι, η αναγωγή της μετανάστευσης σε ζήτημα ανθρώπινης ασφάλειας είναι μια μορφή πολιτικοποίησης του μεταναστευτικού φαινομένου και «ιδεολογικής» χειραγώγησής του στο πλαίσιο των ραγδαίων μεταβολών που υφίστανται στην κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική.

2. Η πολυπλοκότητα των μεταναστευτικών ροών και η υποδοχή των μεταναστών στην Ελλάδα

Αυτό που συχνά υπογραμμίζεται σχετικά με τη μετανάστευση είναι ότι τα σημαντικά μεταναστευτικά κύματα διαφέρουν σημαντικά σε σχέση με το παρελθόν. Διαφέρουν τουλάχιστον σε σχέση με τις χώρες αποστολής μεταναστών, τους μεταναστευτικούς προορισμούς και τους αυστηρούς περιορισμούς στην εγκατάσταση των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής. Οι σημερινές μεταναστευτικές ροές μπορούν να οριστούν με βάση τον πολλαπλασιασμό των κινήσεων των μεταναστών, τη διαφοροποίηση του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού υ-

2. Εδώ είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η άποψη των Hardt & Negri (2002: 255-266), που, εκκινώντας από την παράδοση του Foucault, υποστηρίζουν ότι δεν υφίσταται πλέον η διάκριση ανάμεσα σε εξωτερικό και εσωτερικό χώρο στον οποίο ασκείται η εξουσία, καθώς το έξω έχει εκλείψει. Ως αποτέλεσμα, ο εχθρός δεν είναι μοναδικός και ενιαίος, αλλά υπάρχουν πολλοί, μικρότεροι και δυσδιάκριτοι εχθροί.

3. Οι αναφορές που εμφανίζουν αστερίσκο στο όνομα του/της συγγραφέως παραπέμπουν σε κείμενα του παρόντος αφιερώματος.

πόβαθρου των μεταναστών, την πολλαπλότητα των μεταναστευτικών μοτίβων, την αύξηση του αριθμού των μεταναστών, τη θηλυκοποίηση της μετανάστευσης, την απεδανοποίηση των πολιτισμικών κοινοτήτων και τους πολλαπλούς προσδιορισμούς των διασπορικών κοινοτήτων. Το συνδυαστικό αποτέλεσμα όλων αυτών των διαδικασιών οδηγεί σε μια σημαντική αύξηση και διαφοροποίηση των μεταναστευτικών προσορισμών. Αυτό που έχει περιγραφεί ως «ταραχώδης μετανάστευση» (turbulent migration) από τον Papastergiadis (2000) είναι στην πραγματικότητα μια προσπάθεια απόδοσης των ευρύτερων επιπέδων όπου υφίστανται οι διασυνδέσεις και αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των διαφορετικών δυνάμεων που επενεργούν στο σύγχρονο κόσμο. Η έννοια της «αναταραχής» αποτελεί τον κατάλληλο όρο για την περιγραφή των μεταβαλλόμενων διαδικασιών της σύνθετης αυτο-οργάνωσης που συντελείται. Μια τέτοια πρόσληψη της μετανάστευσης, ως φαινομένου που δεν υποτάσσεται σε θεωρητικά σχήματα και καθορίζεται από τους τρόπους με τους οποίους η εμπειρία της μετακίνησης ωθεί στην κατασκευή νεότευκτων μορφών ένταξης και μεταβάλλει την κατανόηση του σύγχρονου πολιτισμού, απαιτεί διεπιστημονική προσέγγιση του φαινομένου (Brettel & Hollifield 2000).

Η υποδοχή των μεταναστών στην περίπτωση της Ελλάδας είναι μια περίπλοκη εμπειρία, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι η Ελλάδα, από χώρα αποστολής μεταναστών, μετατράπηκε σε λίγα χρόνια σε χώρα υποδοχής τους. Η μαζική εισροή μεταναστών προς τη χώρα συνέπεσε με το άνοιγμα των συνόρων των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού και με την υιοθέτηση από τις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης περιοριστικών μέτρων για τη μετανάστευση. Η στρατηγική θέση της χώρας ως πύλης εισόδου στην Ε.Ε., η ανεπτυγμένη οικονομία της σε σχέση με τις όμορες χώρες της Βαλκανικής, οι εποχικές ανάγκες των τοπικών αγορών εργασίας για φθηνό και εύελκτο εργατικό δυναμικό και τα δύσκολο να περιφρουρηθούν σύνορά της αποτελούν ορισμένους από τους παράγοντες που ενδυνάμωσαν τις μεταναστευτικές ροές.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η Ελλάδα, αν και δεν είναι η πλουσιότερη χώρα της Νότιας Ευρώπης, έχει δεχτεί το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών σε σχέση με το εργατικό δυναμικό της. Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του νέου μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα είναι η μαζικότητα της εισόδου μεταναστών (μαζί με την εισροή παλιννοστούντων), η οποία έλαβε ανεξέλεγκτο χαρακτήρα, καθώς επίσης η προέλευσή τους από διαφορετικές χώρες και ο «παράνομος» χαρακτήρας της συντριπτικής πλειοψηφίας των μεταναστών. Η πολιτεία, όντας απροετοίμαστη να λειτουργήσει ως χώρα υποδοχής μεταναστευτικών ροών, υιοθέτησε αρκετά αργοπορημένα την οδό της εκ των υστέρων νομιμοποίησης των μεταναστών. Έπειτα από τέσσερις διαδοχικές προσπάθειες νομιμοποίησης, υπολογίζεται ότι η πλειοψηφία των μεταναστών παραμένει χωρίς κάρτα εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι λιγότερο από το 40-45% των διαμενόντων μεταναστών στη χώρα έχουν την απαραίτητη κάρτα εργασίας, αν λάβουμε υπόψη ότι ο συνολικός αριθμός των μεταναστών ανέρχεται σε 1,1 ως 1,2 εκατομμύρια άτομα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η πρόσφατη προσπάθεια νομιμοποίησης μεταναστών (του 2005) οδήγησε στην υποβολή μόνο 150.000 περίπου αιτήσεων για έκδοση της σχετικής κάρτας.

Τα δύο τρίτα των μεταναστών που έχουν εισρεύσει προέρχεται από τις βαλκανικές χώρες, και ιδιαίτερα την Αλβανία (57,5%), τη Βουλγαρία (4,6%) και τη Ρουμανία (2,9%).⁴ Η γεωγραφική εγγύτητα και η δυνατότητα της περιοδικής ή κυκλικής μετανάστευσης, δηλαδή της παραμονής στη χώρα υποδοχής

4. Με βάση τα στοιχεία της πρόσφατης Απογραφής Πληθυσμού του 2001.

και της συχνής επιστροφής στη χώρα αποστολής, είναι εξαιρετικής σημασίας για το χαρακτήρα αυτής της μορφής μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αλβανοί αποτελούν την πιο δυναμική μεταναστευτική ομάδα, καθώς συγκεντρώνουν σημαντικά χαρακτηριστικά για την ένταξή τους: α) παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη ισορροπία μεταξύ των δύο φύλων, και β) είναι αρκετά νεότεροι σε ηλικία αν συγκριθούν με τον ντόπιο ελληνικό πληθυσμό. Περίπου το 70% των Αλβανών μεταναστών είναι κάτω των 35 ετών, ενώ μόνο το 44% των Ελλήνων ανήκουν στην ίδια ηλικιακή κατηγορία. Επιπλέον, το 21,3% των Αλβανών και το 15,2% των Ελλήνων έχουν ηλικία μικρότερη των 15 ετών.

Σημαντική παρουσία έχουν οι μετανάστες από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, καθώς οι έντονες οικονομικές αλλαγές μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος ώθησαν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού να μεταναστεύσουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Οι μετανάστες από τις ασιατικές χώρες αποτελούν μια ολοένα ανερχόμενη μεταναστευτική ομάδα. Προηγήθηκαν οι Πακιστανοί και οι Φιλιππινέζοι, τους οποίους ακολούθησαν οι Ινδοί, οι Κινέζοι και οι Μπαγκλαντεσιανοί. Πρόσφατη μελέτη εκτιμά ότι οι αφίξεις Ασιατών μεταναστών στην Ελλάδα αυξήθηκαν αισθητά μετά το 2003 (Τόντσεφ 2007). Πιο συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι σήμερα 120.000-130.000 Ασιάτες μετανάστες ζουν και εργάζονται στην Ελλάδα. Πρόκειται κυρίως για άνδρες μετανάστες που σπάνια ζουν με την οικογένειά τους και παρουσιάζουν πολύ μικρό βαθμό ένταξης στην κοινωνία υποδοχής.

Ως προς την απασχόληση των μεταναστών, θα λέγαμε ότι οι περισσότεροι εξ αυτών απασχολούνται σε κλάδους όπου απαιτείται υψηλό ποσοστό ανειδίκευτης ή ημι-ειδικευμένης απασχόλησης και σε θέσεις εργασίας όπου οι αμοιβές είναι χαμηλές, η ασφάλεια στην εργασία είναι μειωμένη και τα καθήκοντα είναι βαριά και επικίνδυνα. Τα διαθέσιμα στοιχεία του ΙΚΑ επιβεβαιώνουν τις χαμηλότερες μέσες αποδοχές ανά ημέρα εργασίας ανδρών και γυναικών αλλοδαπών σε σχέση με τις αντίστοιχες των Ελλήνων. Συγκεκριμένα, οι αλλοδαποί που απασχολούνται σε επιχειρήσεις λαμβάνουν το 62% των μέσων αποδοχών των Ελλήνων. Μεταξύ των απασχολούμενων στα οικοδομικά έργα η ψαλίδα των αποδοχών είναι μικρότερη, καθώς οι μετανάστες λαμβάνουν το 84% των μέσων αποδοχών των Ελλήνων. Γενικότερα, οι μέσες αποδοχές των γυναικών (αλλοδαπών και Ελληνίδων) είναι μικρότερες από αυτές των ανδρών. Η επικινδυνότητα των εργασιών που εκτελούν οι αλλοδαποί αποδεικνύεται από το πολύ υψηλό ποσοστό των εργατικών ατυχημάτων που εκδηλώνεται σε αυτούς σε σχέση με τους γηγενείς. Το 2002 καταγράφηκαν 9 ατυχήματα ανά 1.000 Έλληνες εργαζόμενους και 30 ατυχήματα ανά 1.000 αλλοδαπούς (εκτός των χωρών της Ε.Ε.) (ΙΚΑ 2002).

Σχετικά με τη γεωγραφική συγκέντρωση των μεταναστών, είναι αναγκαίο να υπογραμμίσουμε την ισχυρή παρουσία τους στην Αττική (περίπου 50%) και στην Κεντρική Μακεδονία (πάνω από 14%). Λιγότερο σημαντική (γύρω στο 5%) είναι η παρουσία τους στην Πελοπόννησο, την Κρήτη, τη Στερεά Ελλάδα και τη Δυτική Ελλάδα. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η Αθήνα συγκεντρώνει πάνω από το 50% των μεταναστριών και γύρω στο 35% των μεταναστών.

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη γενική ανασκόπηση για την Ελλάδα, θα λέγαμε ότι η υποδοχή των μεταναστών από την ελληνική κοινωνία ήταν τουλάχιστον ανεπαρκής. Οι διαφορετικές ομάδες μεταναστών υιοθέτησαν διαφορετικούς τρόπους και στρατηγικές εισόδου και ένταξης στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Το παράδειγμα των Αλβανών μεταναστών είναι αρκετά διαφωτιστι-

κό, καθώς αυτοί βρίσκονται στην Ελλάδα με τις οικογένειές τους, τα παιδιά τους εντάσσονται στο εκπαιδευτικό σύστημα, και επιδιώκουν μέσω της ανοδικής επαγγελματικής τους κινητικότητας (επιδίωξη αλλαγής κλάδου απασχόλησης, εξεύρεση μόνιμης, ειδικευμένης απασχόλησης κ.λπ.) να βελτιώσουν την κοινωνική τους θέση, να αποκτήσουν ιδιόκτητη κατοικία και διαρκή καταναλωτικά αγαθά (*Παπαδοπούλου). Οι Αλβανοί μετανάστες επιδιώκουν την αποδοχή και την ένταξη στην ελληνική κοινωνία αξιοποιώντας τις κοινωνικές τους σχέσεις με τους γηγενείς και επενδύουν σε στρατηγικές παρόμοιες με αυτές των Ελλήνων, θεωρώντας, για παράδειγμα, την εκπαίδευση ως μέσο διαγενεακής ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και εφαλτήριο για τη μακροπρόθεσμη ένταξή τους με αξιώσεις στην αγορά εργασίας (*Κασίμη). Γενικότερα, οι προοπτικές ένταξης των μεταναστών διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με την εθνικότητα, την οικογενειακή κατάσταση, τις δυνατότητες απασχόλησής τους, τις σχέσεις τους με τους γηγενείς, τις βιωματικές πρακτικές τους και τις στρατηγικές τους στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής και το βαθμό προσαρμογής προς και/ή υιοθέτησης των κανόνων της ελληνικής κοινωνίας υποδοχής. Υπογραμμίζεται ότι η αναζήτηση ατομικών και/ή οικογενειακών στρατηγικών και πρακτικών των μεταναστών υποκαθιστά σε μεγάλο βαθμό τις αδυναμίες και τα προβλήματα που εισάγονται από την εφαρμογή των διαδοχικών μεταναστευτικών πολιτικών στη χώρα, που λογικά εναρμονίζουν την ελληνική νομοθεσία με την αντίστοιχη ευρωπαϊκή.

3. Η σημασία του χώρου και το ζήτημα της ένταξης των μεταναστών/τριών

Η πολλαπλότητα των νέων μεταναστευτικών ρευμάτων, η λεγόμενη «θηλυκοποίηση» της μετανάστευσης, αλλά και η παράλληλη μετατροπή των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου σε χώρες υποδοχής μεταναστών θέτουν με διαφορετικό τρόπο σημαντικά ερωτήματα για την κοινωνική ένταξη, ακόμη και όταν διερευνώνται με όρους απασχόλησης, εξασφάλισης κατοικίας, εκμάθησης της γλώσσας και συμμετοχής στην εκπαίδευση του τόπου υποδοχής κ.ο.κ. Οι μεγάλες χωρικές ανισότητες στη φτώχεια, την πρόσβαση σε πόρους επιβίωσης, τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τις τοπικές συγκρούσεις κ.ο.κ., που κινητοποιούν μαζικές μεταναστεύσεις ανθρώπων, εισάγουν με ιδιαίτερη έμφαση την προβληματική του χώρου/τόπου και των χωρικών κλιμάκων (και) στη συζήτηση για τη μετανάστευση, η οποία συχνά παραμένει πολωμένη μεταξύ παγκόσμιων διαδικασιών και ατομικών πρακτικών. Η μετανάστευση είναι αναμφίβολα και γεωγραφικό φαινόμενο – και αυτό δεν αποτελεί περιγραφική παρατήρηση εξαντλούμενη στο πεδίο αναφοράς ποσοτικών δεδομένων, αλλά σημαντικό ερμηνευτικό εργαλείο για την κατανόηση, μεταξύ άλλων, και των διαδικασιών ένταξης/αποκλεισμού των μεταναστών και μεταναστριών (*Βαΐου κ.ά.).

Όπως γίνεται φανερό και από τα άρθρα του αφιερώματος αυτού, σημαντικές διαδικασίες ένταξης στο νέο τόπο προσωρινής ή μόνιμης εγκατάστασης μεταναστών/τριών, όπως η απασχόληση, η κατοικία, η εκπαίδευση, δεν μπορούν να εξεταστούν ανεξάρτητα από το χωρικό πλαίσιο στο οποίο συντελούνται. Για παράδειγμα, οι χωρικοί προσδιορισμοί της αγοράς εργασίας στην Αθήνα (πολεοδομικό συγκρότημα ή περιφέρεια), στην οποία επικεντρώνονται τα περισσότερα άρθρα του αφιερώματος, δεν συγκροτούν μόνο διαφοροποιημένα στο χώρο αστικά τοπία, αλλά και διαφοροποιημένες στο χώρο συνθήκες

ζήτησης εργασίας, που διευκολύνουν ή αποτρέπουν την ένταξη στην απασχόληση.⁵ Στις συνθήκες αυτές διαμορφώνονται πρότυπα απασχόλησης (και) για τους μετανάστες και τις μετανάστριες, πρότυπα που με τη σειρά τους οδηγούν σε αντιφατικές ενδείξεις για τη σημασία της απασχόλησης στην κοινωνική ένταξη (*Παπαδοπούλου, *Λαυρεντιάδου), καθώς και, σε ένα άλλο επίπεδο, για το περιεχόμενο της κοινωνικής συνοχής, σε σχέση με την ανταγωνιστικότητα (*Κανδύλης κ.ά.). Αντίστοιχα, οι διαφοροποιημένες στο χώρο ευκαιρίες και ποιότητα εκπαίδευσης, που αντιστοιχούν και σε συνθήκες κοινωνικού διαχωρισμού στην πόλη, διευρύνουν ή μειώνουν τις επιλογές, συμβάλλουν στη συγκρότηση εκπαιδευτικών στρατηγικών και, τελικά, τρόπων ένταξης μέσω της εκπαίδευσης (*Κασίμη). Παρά την προβολή βορειοευρωπαϊκών προτύπων και εμπειριών (βλ. πχ Malheiros 2000, Iosifidis & King 1998), η ιστορία αστικής ανάπτυξης της Αθήνας έχει διαμορφώσει ένα πρότυπο εγκατάστασης των μεταναστών στην πόλη που διαφέρει πολύ από τις εικόνες διαχωρισμού και χωρικής περιθωριοποίησης (βλ και *Κρητικός).

Σε μια περίοδο όπου η αγορά εργασίας, με τις δυσκολίες που παρουσιάζει, δεν μπορεί να λειτουργήσει ως ο κατεξοχήν μηχανισμός ένταξης μεταναστών/τριών, η πόλη και οι γειτονίες της αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στην κατεύθυνση αυτή (Friedrichs & Blasius 2001, Krämer-Badoni 2001, Maloutas & Pantelidou-Malouta 2004, Sackmann 2001, Witten et al. 2003). Η πολιτική για τον αστικό χώρο, μέσα από την πίεση της κοινωνικής πόλωσης και της αστικής διάσπασης/αποσύνθεσης, επεκτείνεται σε μέτρα για την κοινωνική ένταξη και συμμετοχή στη ζωή της πόλης μεταξύ άλλων και μεγάλων ομάδων μεταναστών/τριών, και στη βελτίωση των συνθηκών ζωής σε «ευαίσθητες γειτονίες».⁶ Οι πολιτικές γειτονιάς και οι πρακτικές αλληλοβοήθειας αποκτούν έτσι ιδιαίτερη σημασία και για την ανάπτυξη μηχανισμών κοινωνικής ένταξης μεταναστευτικών ομάδων.

4. Από τις θεσμικές ρυθμίσεις στις καθημερινές πρακτικές

Η πιο πάνω παρατήρηση παραπέμπει σε μια ανάγκη να στραφεί η προβληματική, από τις παγκόσμιες διαδικασίες, την κινητικότητα, την ταχύτητα και τις ροές, (και) προς ζητήματα που έχουν να κάνουν με την καθημερινότητα των περισσότερων ανθρώπων σε συγκεκριμένους τόπους: στις πόλεις και τις γειτονίες που γίνονται πεδίο συγκλίσεων, τυχαίων συναντήσεων, διαπραγμάτευσης ταυτοτήτων/ετερότητας. Τρία ζητήματα έχουν σημασία εδώ: ο προβληματισμός γύρω από τις σχετικές αλλά όχι ταυτόσημες έννοιες του τόπου και της γειτονιάς, οι άτυπες πρακτικές, οι διαφορετικές εμπειρίες μετανάστευσης των γυναικών.

Ο τόπος και το τοπικό

Σύμφωνα με τη διατύπωση της Doreen Massey (1994: 68), «ο τόπος διαμορφώνεται από ένα ιδιαίτερο σύνολο κοινωνικών σχέσεων που διαντιδρούν σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία». Από μια τέτοια οπτική, ο τόπος είναι ανοιχτός και προσωρινός και όχι οριοθετημένος (bounded), μόνιμος και στατικός. Ένας τέτοιος τόπος είναι ανοιχτός σε διαφορετικές αναγνώσεις από άτομα και ομάδες, συγκροτείται από κίνηση, επικοινωνία, κοινωνικές σχέσεις που πάντα εκτείνονται και πέρα από αυτόν. Με μια έννοια, οι περισσότεροι τόποι –και οι γειτο-

5. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ η αυξημένη ζήτηση για προσωπικές υπηρεσίες στην Αθήνα, που συνδέεται με την έξοδο των ντόπιων γυναικών στην αμειβόμενη εργασία και την ανεπαρκή έως ανύπαρκτη κάλυψη των αναγκών φροντίδας (π.χ. για παιδιά ή ηλικιωμένους) από το κράτος. Τη ζήτηση αυτή καλύπτουν οι μετανάστριες, των οποίων η εργασία διαμορφώνει με τη σειρά της νέα ζήτηση, αλλά και όρους προσφοράς που ακολουθούν σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική διαίρεση της πόλης.

6. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερμηνεία του όρου «integration» (ενσωμάτωση), «που δεν πρέπει να εννοείται (ως) κάτι μεταξύ “ένταξης” και “αφομοίωσης”, αλλά σαν η ιδιαίτερη διαδικασία κατά την οποία προωθείται η ενεργή κοινωνική συμμετοχή διαφορετικής προέλευσης ατόμων, αφού έχουν γίνει αποδεκτές οι πολιτισμικές, κοινωνικές και ηθικές τους ιδιαιτερότητες, αναγνωρίζοντας ότι το κοινωνικό σύνολο ωφελείται από την πολυπολιτισμικότητα» (Conseil d'Analyse Economique 2003: 94).

νιές ως τόποι— είναι «σημεία συνάντησης», «συνεχώς μεταβαλλόμενοι αστερισμοί διαδρομών» (Massey 2005: 151), όπου η έννοια του ανήκειν μεταβάλλεται και αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης. Η προσέγγιση της γειτονιάς ως τόπου ανοικτού αντιστοιχεί σε μια διαφορετική αντίληψη για την κοινότητα, με την οποία ο τόπος, και οι γειτονιές ως τόποι, έχει συνδεθεί στην κοινωνιολογική κυρίως βιβλιογραφία: μια αντίληψη που παίρνει υπόψη της την επέκταση των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων σε παγκόσμια κλίμακα, την αταξία και τις νέες ιεραρχίες τοπικού-παγκόσμιου, την αποδέσμευση της κοινότητας από τον τόπο, όπως αυτή εικονογραφείται και από τις εμπειρίες των μεταναστών/τριών.

Οι άτυπες πρακτικές και δραστηριότητες

Καθώς οι θεσμικές ρυθμίσεις από την πλευρά κρατικών και άλλων φορέων είναι από πολλές πλευρές ελλειμματικές και ανεπαρκείς (βλ. και την ανάλυση *Παπαδοπούλου, αλλά και την επεξεργασία των στοιχείων της απογραφής 2001 από τους *Κανδύλη κ.ά.), μεγάλο μέρος των δυσκολιών της καθημερινότητας, συμπεριλαμβανομένης και της επαφής με τους φορείς, αντιμετωπίζεται με μια σειρά άτυπες πρακτικές. Οι άτυπες πρακτικές αποτελούν σημαντική συνιστώσα της αστικής ανάπτυξης στην Αθήνα, όπως και σε άλλες πόλεις του ευρωπαϊκού Νότου, και εκτείνονται πολύ πέρα από τις οικονομικές δραστηριότητες, που, παρά τις ανισότητες και διακρίσεις, αποτελούν σημαντική παράμετρο έλξης στις πόλεις του ευρωπαϊκού Νότου (βλ. π.χ. Reyneri 1998, Solé et al. 1998, Quassoli 1999). Από την εύρεση (και βελτίωση) κατοικίας και απασχόλησης, την αποδοχή των παιδιών στον παιδικό σταθμό ή το σχολείο, τους όρους πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας, μέχρι την πολιτισμική έκφραση, τη δημιουργία προσωπικών σχέσεων κ.λπ., οι άτυπες σχέσεις και πρακτικές έχουν, ως σήμερα τουλάχιστον, διαμορφώσει διαφορετικά τοπία ένταξης των νέων κατοίκων και ανάπτυξης ατομικών και συλλογικών στρατηγικών (*Λαυρεντιάδου, αλλά και ιστορικά *Κρητικός).

(Και) οι γυναίκες κινούνται

Στις πιο πάνω διαδικασίες είναι πολύ σημαντική, αν και συχνά παραγνωρισμένη, η συμβολή των γυναικών, των οποίων η παρουσία στα νέα μεταναστευτικά ρεύματα, καθώς και οι πολλαπλές μορφές κινητικότητάς τους θέτουν σε κρίση την κυρίαρχη αναπαράσταση του υποκειμένου της μετανάστευσης ως άνδρα μόνου, νέου, στην ακμή της ηλικίας και της εργατικής του δύναμης (βλ. και Green 2002). Η πόλη και οι γειτονιές της αναδεικνύονται έτσι σε ένα από τα προνομιακά πεδία διερεύνησης της μεταναστευτικής εμπειρίας, όπου το φύλο, όπως και η εθνότητα, είναι σημαντικός παράγοντας διαφοροποίησης. Οι μετανάστριες όχι μόνο αντιλαμβάνονται διαφορετικά από τις ντόπιες γυναίκες και άνδρες το νέο τόπο εγκατάστασής τους, αλλά και συμβάλλουν στην (ανα)συγκρότησή του, τον αλλάζουν με τις νοσηματοδοτήσεις και τις πρακτικές τους (*Βαίου κ.ά.). Οι τελευταίες εκτείνονται από τη μικροκλίμακα του σώματος και του σπιτιού, τη γειτονιά και την πόλη, μέχρι τους χώρους των διαδρομών από «εκεί» ως «εδώ» και τον παγκόσμιο χώρο στον οποίο συγκροτούνται τα μεταναστευτικά ρεύματα. Οι πολλαπλές και μεταβαλλόμενες μορφές κίνησης των μεταναστριών θέτουν σημαντικά ερωτήματα για τους τρόπους με τους οποίους προσεγγίζουμε το μεταναστευτικό φαινόμενο και κατανοούμε τα αίτια και τις

συνέπειες της μετανάστευσης (βλ. και Vaïou 2003). Μπορούμε να μιλήσουμε για «αλλαγή παραδείγματος» στις μαζικές μεταναστεύσεις, που υποδηλώνεται και από τις κινήσεις γυναικών; Σε τι μεταβαλλόμενα δεδομένα στους τόπους προέλευσης και στις χώρες προορισμού αντιστοιχούν αυτές οι κινήσεις; Τι είδους ερωτήματα θέτει η διαπλοκή φύλου και εθνότητας και τα πολιτισμικά δεδομένα διαφορετικών μεταναστευτικών ομάδων;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Brettell, C. B., Hollifield, J. F. (επιμ.) (2000), *Migration Theory: Talking across Disciplines*, New York / London: Routledge.
- Buonfino, A. (2004), «Securitising Migration», *OpenDemocracy*, διαθέσιμο από το www.openDemocracy.net.
- Cohen, R. (2006), *Migration and Its Enemies: Global Capital, Migrant Labour and the Nation-State*, Aldershot: Ashgate.
- Friedrichs, J., Blasius, J. (2001), «The Socio-Spatial Integration of Turks in Two Cologne Residential Neighbourhoods», *Deutsche Zeitschrift für Kommunalwissenschaften*, 40(1).
- Geddes, A. (2003), *The Politics of Migration and Immigration in Europe*, London: Sage Publications.
- Green, N. (2004), *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Σαββάλας.
- Hardt, M., Negri, A. (2002), *Αυτοκρατορία*, Αθήνα: Scripta.
- Huysmans, J. (2006), *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the E.U.*, London / New York: Routledge.
- Ibrahim, M. (2005), «The Securitization of Migration: A Racial Discourse», *International Migration*, 43(5): 163-187.
- ΙΚΑ (2002), *Στοιχεία απασχόλησης ΙΚΑ*, διαθέσιμο από την ιστοσελίδα www.ika.gr.
- Krämer-Badoni, T. (2001), «Urbanity and Social Integration», *Deutsche Zeitschrift für Kommunalwissenschaften*, 40(1).
- Maloutas, T., Pantelidou-Malouta, M. (2004), «The Glass Menagerie of Urban Governance and Social Cohesion: Concepts and Stakes / Concepts as Stakes», *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(2): 449-465.
- Massey, D. (1994), *Space, Place and Gender*, Oxford: Polity Press.
- Massey, D. (2005), *For Space*, London: Sage Publications.
- Papastergiadis, N. (2000), *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Cambridge: Polity Press.
- Quassoli, F. (1999), «Migrants in the Italian Underground Economy», *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(2): 212-231.
- Reyneri, E. (1998), «The Role of the Underground Economy in Irregular Migration to Italy: Cause or Effect?», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24(2): 313-331.
- Sackmann, R. (2001), «Integration of Immigrants in France and the Netherlands», *Deutsche Zeitschrift für Kommunalwissenschaften*, 40(1).
- Solé, C., Ribas, N., Bergalli, V., Parella, S. (1998), «Irregular Employment amongst Migrants in Spanish Cities», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24(2): 333-346.
- Τόντσεφ, Π. (επιμ.) (2007), *Ασιάτες μετανάστες στην Ελλάδα: προέλευση, παρόν και προοπτικές*, Αθήνα: Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων.
- Vaïou, D. (2003), «In the Interstices of the City. Albanian Women in Athens», *Espace, Populations, Sociétés*, 3: 373-385.
- Witten, K., McCreanor, T., Kearns, R. (2003), «The Place of Neighbourhood in Social Cohesion: Insights from Massey, West Auckland», *Urban Policy and Research*, 21(4): 321-338.